

Яцко М.В.

НЕОРГАНІЗОВАНІ ФОРМИ КОНТРОЛЮ ЯК ЕФЕКТИВНА СКЛАДОВА КОНТРОЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

В статті досліджуються форми здійснення контрольної діяльності. Акцентовується увага на неорганізованих формах контролю. Обґрунтовано, що неорганізовані форми господарського контролю є ефективними складовими у здійсненні контрольної діяльності в Україні. Пропонуються превентивні заходи щодо активізації неорганізованих форм господарського контролю в Україні.

Ключові слова: контроль, контрольна діяльність, форми контролю, неорганізовані форми контролю.

Постановка проблеми. Посилення впливу транснаціональних корпорацій на соціально-економічний розвиток провідних країн світу та затяжна світова рецесія піднімають питання ефективного розподілу створюваного суспільного продукту.

Обмеження економічних ресурсів спричиняє неабияку потребу у здійсненні ефективного управління економічними процесами. Однією із найголовніших складових такого управління є контроль.

Контрольна діяльність є ключовим інститутом ринкової економіки, за допомогою якого відбувається збалансування інтересів учасників. Такий інститут повинен обмежувати економічну владу та не допускати необґрунтованого підвищення цін на продукцію або витрат виробництва. Особливу увагу у функціонуванні такого інституту необхідно приділяти у період трансформації однієї економічної системи в іншу, та у період особливого стану в національній економіці.

Сучасний економічний розвиток та технічний прогрес спричинили появу багатьох форм контролю, які ефективно себе зарекомендували на відповідних етапах розвитку суспільства. Однак існування серйозних макроекономічних проблем та наслідки світової фінансово-економічної кризи зумовлюють необхідність у модернізації складових елементів форм здійснення контролю.

Практика показує, що у більшості випадків державний контроль за господарською діяльністю є малоефективним, а покладання всіх функцій контролю на недержавний контроль (зокрема аудит) є недостатньо виправданим з огляду на нерозвиненість такого інституту у «молодих» ринкових економіках.

Все це спричиняє актуальність до пошуку нових форм контролю, адекватним таким складним економічним процесам сучасності. Це посприє у вирішенні більш загальної проблеми – підвищення ефективності управління національною економікою, а як наслідок, збільшення обсягу валового внутрішнього продукту та зростання добробуту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання контролю за господарською діяльністю підприємств ставали предметом досліджень в працях С.В. Бардаша, Т.А. Бутинця, Ф.Ф. Бутиця, В. А. Дерія, В. П. Завгороднього, Л. М. Кіндрацької, Є.В. Мниха, М. С. Пушкаря, В.В. Сопко, В.О. Шевчука, та ін.

Дослідники звертали увагу на необхідності формування ефективного інституту контролю в умовах розвитку України, детально обґрунтовуючи та досліджуючи його складові. Проте в сучасних умовах впровадження демократичних цінностей в Україні недостатньо уваги приділено на неорганізовані форми контролю, що служать ознакою розвинутого громадянського суспільства.

Невирішеною частиною проблеми, котрій присвячується дана стаття, є дослідження появи та функціонування неорганізованих форм господарського контролю в Україні та виявлення тенденцій та закономірностей, що пов'язані з ним.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження та обґрунтування неорганізованих форм контролю як складової контрольної діяльності України.

Опис основного матеріалу дослідження. Контроль є функцією управління, завданням якого є кількісна і якісна оцінка та облік відхилень від очікуваних результатів діяльності [6, с. 17]. Це одна із функцій менеджменту, що слугує коригуючою ланкою у збалансуванні його системи, є його невід'ємною частиною та фундаментом у будь-якому циклі управління. Без контролю не можна визначити ефективність параметрів управління, а також вчасно внести корективи у всю систему управління. Науковці

[5] доводять, що господарський контроль являє собою самостійну галузь знань.

Сучасна наука вимагає використовувати весь інструментарій діалектичного пізнання дійсності і розглядати процеси та явища не відокремленого один від одного, а у їх взаємозв'язку. Тому, врахування тенденцій формування громадського суспільства в Україні є доречною складовою при розгляді проблем, які виникають в контрольній діяльності.

Бардаш С.В. зазначає, що система контролю повинна забезпечувати: виявлення суб'єктів господарювання, діяльність яких несе загрозу для національної безпеки; попередження монополізації ринків; достовірну оцінку результатів діяльності та регулювання тарифів природних монополій; належне функціонування інвестиційних, пенсійних фондів та захист інтересів їх вкладників [1, с. 15]. На жаль, організована система державного контролю не справляється з усім спектром таких завдань. Це посилює актуальність виникнення та діяльності нових засобів контролю, що будуть адекватні економічній моделі.

Сучасні тенденції у світі та в Україні зокрема пов'язані із відкритістю, публічністю та глобальним використанням мереж. Вони вимагають нового бачення на розвиток та функціонування економічних суб'єктів, де контрольним елементам приділяється особлива увага, зокрема з огляду на Панамські документи (Panama Papers) та потрясіння, в цілому, бачимо, що сукупність контрольних заходів, які б мали обмежувати економічну та політичну владу, а також зменшувати незаконну економічну діяльність, є недостатніми.

Для вирішення цього завдання звернемося до дослідження однієї складової господарського контролю, а саме його форми.

До питання форм контролю

Поняття «форми» є поняттям діалектики, що розглядається поряд з поняттям «змісту». Зміст та форма як поняття діалектики завжди йдуть поруч. Форма є вираженням змісту, його обумовленням. Це внутрішня і зовнішня

організація змісту, спосіб його існування, який має певну визначеність, стабільність і самостійність.

Форма нерозривно пов'язана зі змістом, а через нього - з сутністю. Згідно з діалектикою "зміст" і "форма" знаходяться в органічній єдності, є співвідносними поняттями, які відображають дві взаємозалежні, суперечливі сторони буття предмета, явища, процесу. Наприклад, кожне підприємство має своїм змістом деяку кількість відділів, департаментів, виробництв, структурних підрозділів, що взаємодіють один з одним і функціонують у певному порядку. Внаслідок цього формується структура - характерна для певного типу підприємств.

Найближчими до цих понять в просторових зв'язках є поняття "структура", "будова", а також важливе для пояснення економічної природи поняття "організація" (спосіб зв'язку елементів змісту в його русі й розвитку).

Отже зміст і форма є невід'ємними сторонами речей, процесів, явищ об'єктивного світу. При цьому зміст відіграє визначальну, провідну роль стосовно форми. Самій же формі притаманна певна самостійність і вона впливає на розвиток змісту. Будь-який зміст може проявлятися в різноманітних формах.

Контроль як наука на абстрактному рівні, на рівні теорії розкриває структуру системи, вхід, вихід, процесор (елементи, взаємозв'язки між елементами, функції кожного з елементів та системи в цілому, причино-наслідкові зв'язки між рішеннями персоналу підприємства та отриманими результатами роботи, сприятливі та несприятливі фактори впливу на діяльність підприємства і матеріально-відповідальних осіб та ін.) [8, с. 5]. Потрібним для України є поступове підвищення якості контрольної діяльності, що забезпечить зменшення негативних тенденцій у економіці, зокрема шляхом розвитку форм контролю від організованих до неорганізованих.

Бутинець Т.А. класифікує форми контролю за ознаками, що наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Класифікація форм господарського контролю [2, с. 13]

Ознака класифікації	Форма господарського контролю
Регламент здійснення	Обов'язковий, ініціативний, зовнішній і внутрішній
Час проведення	Попередній, поточний і наступний
Суб'єкти контролю	Державний (зокрема президентський, органів законодавчої і представницької влади), органів місцевого самоврядування, фінансово-кредитних органів, відомчий, внутрішній, аудиторський
Об'єкти контролю	Бюджетний, позабюджетних фондів, податковий, кредитовий, страховий, інвестиційний, митний, валютний

Всі ці форми контролю мають ознаки організованості з огляду на те, що їм притаманні

інші елементи: мета, структура, інструментарій, відповідне регламентування нормативно-

правовими документами. Необхідним буде виявити та дослідити неорганізовані форми контролю, які, очевидно, не мають всіх елементів, що притаманні організованим формам.

Обґрунтування неорганізованих форм контролю.

Неорганізовані форми контролю за своєю суттю є протилежним до організованих (до таких, які чітко регламентовані і функціонують в межах приписів) можуть виникати спонтанно, бути не довготривалими і мати певний адресний характер, зокрема на те, де відбуваються значні порушення.

Такі форми контролю важко виявити, бо їх наявність важко відрізнити від певної професійної діяльності. З іншого боку, професійна діяльність і передбачає здійснення контролю здебільшого на добровільній, а не імперативній основі.

Чи означають неорганізовані форми контролю відсутність у них внутрішньої організації, встановлення обов'язків і т.п.? Неорганізовані форми контролю є такими лише за своїм зовнішнім проявом, а не внутрішньою структурою. Це означає, що їх діяльність не була передбачена навмисно третіми особами, а є лише результатом власної ініціативи.

Тому характерною ознакою таких форм контролю є ініціативність, як з боку окремих фізичних осіб, так і з боку організацій (зокрема суб'єктів «третього» сектору економіки).

Крім того, неорганізовані форми контролю мають ще одну характерну ознаку – внутрішню самоорганізацію. Це пов'язано з тим, що суб'єкти такого контролю вже мають достатній рівень знань і знайомі з методами контролю, а також основами роботи з документами, зокрема звітними.

Результати таких форм контролю переважно носять публічний характер для широкого кола користувачів, але можуть зустрічатися такі його організації, коли результати направлені лише на певну частину суб'єктів або користувачів.

Утворюючись, такі форми контролю мають певну визначеність (те, на що вони направлені) і вони покликані припинити порушення суб'єктів господарювання або забезпечити соціальну справедливість у розподілі ресурсів або доходів. Як правило, такі форми контролю виникають на проблемних питаннях (ситуаціях) і інтенсивність їх виникнення напряму залежить від розвиненості суспільства.

Неорганізовані форми контролю засновані на демократичних цінностях та виявляються ефективними лише за умов становлення громадянського суспільства, яке передбачає наявність відносно високого рівня освіченості громадян та домінування духовних цінностей над матеріальними.

Функціонування неорганізованих форм контролю спричинено виконанням ряду функцій:

1. Контрольної, яка передбачає наявність та здійснення контрольних процедур.

2. Виховної, яка передбачає формування у свідомості посадових та службових осіб виключного уявлення про відповідальність за здійснення їхньої роботи.

3. Стимулюючої, яка заключається в тому щоб збільшувати реальні прибутки і на цій основі отримувати більший індивідуальний дохід, виключивши їх приховування, тому що існують певні неорганізовані форми контролю, які можуть виявити такі шахрайства.

Суб'єкти неорганізованих форм контролю можуть швидко виникати і зникати. Можуть формуватися для розгляду лише окремого питання. Це залежить від умов та певного стимулюючого чинника у діяльності суб'єктів господарювання.

Суб'єктами неорганізованих форм контролю можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, що здійснюють свою діяльність на ринку з метою забезпечення його діяльності (інфраструктури). Косінов С. А. виділяє коло суб'єктів громадського контролю і зазначає, що між ними існує нерозривний взаємозв'язок, заснований на спільних цілях, принципах, об'єкті контрольної діяльності, що в свою чергу забезпечує єдність і цілісність механізму контролю [7].

Це в свою чергу зумовлює те, що таким формам контролю притаманний постійний рух та розвиток, тому характерним є перехід від неорганізованих форм контролю до організованих, з огляду на те, що в процесі діяльності цілі контролю уточнюються, механізм контролю набуває більш чітких рис і формується відповідна методологія контролю. З іншого боку, коли якість організованих форм господарського контролю поступово знижується, виникає практична потреба у появі вже нових форм неорганізованого господарського контролю. Такий процес відбувається постійно (див. рис. 1).

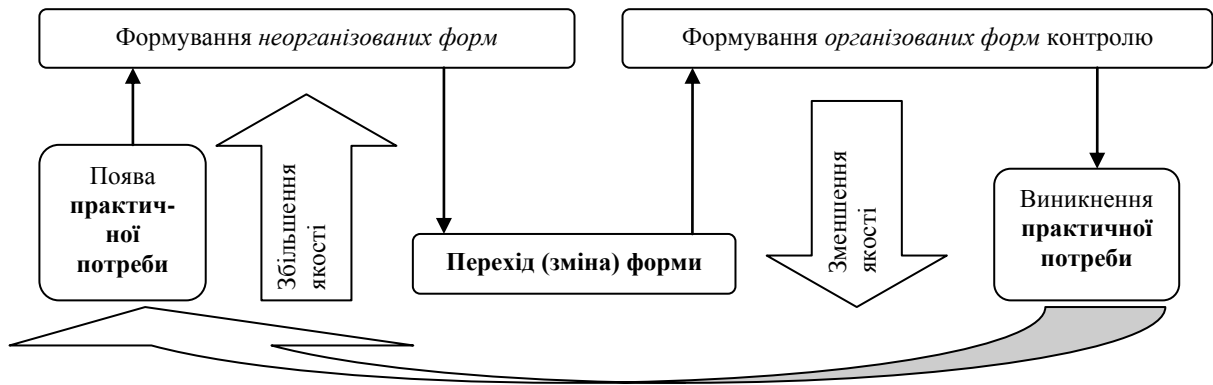

Рис. 1. Циклічність виникнення практичної потреби до зміни форм господарського контролю*

* Складено автором на основі власних узагальнень

Економічною природою такого процесу являється потреба у спостережливості за правильністю та ефективністю здійснення господарських операцій, що несе в собі реалізацію раціонального використання природних ресурсів та робочого потенціалу.

Виділення із загальної системи контролю його галузей обумовлюється своєрідністю об'єктів дослідження і методів практичного здійснення контролю. Функції, форми і методи контролю, що розробляються кожною галуззю, вирізняються своїм конкретним змістом, оскільки кожна з них має свій власний, не співпадає з іншими галузями предмет, об'єкт і методи дослідження. Останні в кожній галузі суворо обумовлюються і регламентуються суттю і природою опосередкованих нею явищ. Галузевий поділ контролю полягає в необхідності вивчення змісту окремих сторін суспільних відносин, конкретним наповненням об'єктів дослідження [4, с. 20-21].

Вважаємо, що доповнення системи внутрішнього економічного контролю за господарською діяльністю такою зовнішньою компонентою як неорганізовані форми контролю в сукупності забезпечить позитивний ефект. По-перше, ще одна ланка господарського контролю забезпечить власникам впевненість у легальній та законній діяльності їх суб'єктів господарювання, а також стимулюючий розподіл створеної доданої вартості у вигляді заробітної плати. По-друге, споживачі продукції зможуть бути впевненими, що прибуток від споживаними ними товарами забезпечує розвиток підприємства та регіону. По-третє, контролюючі органи будуть мати ще одного помічника у своїй діяльності (у вигляді суб'єктів неорганізованих форм контролю). По-четверте, саме така організація господарського контролю спирається на ринкові методи регулювання та сприяє розвитку демократичних цінностей.

Все це пояснює тенденцію до зростання ролі бухгалтерського обліку в економічних процесах,

тому доречність та актуалізація цих питань не викликає жодних сумнівів, та є вчасною для вирішення сучасних соціально-економічних проблем.

Пушкар М. С. зазначає, що науку про контроль потрібно розуміти як механізм впливу на господарську діяльність суспільства, в напрямі її удосконалення, на основі врахування економічних законів, тенденцій розвитку бізнесу та задоволення потреб населення при мінімальних витратах і максимальній економічній та соціальній віддачі [8, с. 131]. Поява саме неорганізованих форм контролю враховує сучасні тенденції у суспільстві та розвитку демократичних засад функціонування держави та суспільства.

Бутинець Т. А. вказує на новий вектор розвитку світових систем контролю, що являє собою справжня наукова діяльність професіоналів, що мають сьогодні відкритий доступ до багатьох джерел інформації різних країн світу [3, с. 53]. Така діяльність і є тим елементом громадського контролю, що є необхідним для України у період її становлення у світовій економічній системі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Тенденції, що склалися на сучасному етапі розвитку суспільства, вимагають від науки пояснення основ та складових неорганізованих форм контролю, що виникають у громадянському суспільстві.

Тому неорганізовані форми контролю є логічним продовженням у розвитку контрольної діяльності та ефективним його компонентом, що значно відрізняється від чітко регламентованих. Ефективність його розвитку буде залежати від формування умов, що забезпечує держава на основі вільного та публічного доступу до фінансової інформації, зокрема до фінансової звітності.

Тому для підвищення довіри у суспільстві до бухгалтерського обліку та фінансової звітності необхідно, щоб ефективно діяв весь механізм

контролю за господарською діяльністю, а не тільки в частині його окремих складових, зокрема аудиту.

Перспективним напрямком подальших досліджень є аналіз інформації у відкритому

доступі щодо здійснення контрольних функцій суб'єктами неорганізованих форм контролю в Україні.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бардаш С. В. Підходи до побудови концепції національної системи економічного контролю / С. В. Бардаш // Менеджмент: зб. наук. пр. – Вип. 11 / голов. ред. А. І. Кредісов. – К., 2009. – С. 5–15. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Menedzhment/2009_11/bardach.html
2. Бутинець Т. А. Еволюція поглядів на форми та види господарського контролю: від «старого» до «нового» контролю / Т. А. Бутинець // Вісник ЖДТУ (економічні науки) . – Вип.2(60). – Житомир: ЖДТУ. – 2012. – С. 11-15
3. Бутинець Т. А. Нариси проблем господарського контролю: актуальність дослідження / Т. А. Бутинець // Міжнародний збірник наукових праць. – Вип. 1(19). – Житомир: ЖДТУ. 2011. – С. 43 – 54
4. Бутинець Ф. Ф. Господарський контроль як наука і система знань / Ф. Ф. Бутинець, Т. А. Бутинець // Міжнародний збірник наукових праць. – Вип. 3(21). – Житомир: ЖДТУ. – 2011. – С. 14-27
5. Бутинець Ф. Ф. Господарський контроль як наука: формування її складових / Ф. Ф. Бутинець, Т. А. Бутинець // Вісник ЖДТУ (економічні науки) . – Вип.1(59). – Житомир: ЖДТУ. – 2012. – С. 14-21
6. Камінська Т. Г. Обліково-аналітичне забезпечення фінансового менеджменту на сільськогосподарських підприємствах: монографія / Т. Г. Камінська, Л. С. Шатковська, А. М. Шиш та ін.; за ред. к.е.н., доц. Т. Г. Каменської. – К.: ЦП «Компринт», 2013. – 329 с.
7. Косінов С. А. Суб'єкти громадського контролю / С. А. Косінов // Теорія і історія держави і права – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oaji.net/pdf.html?n=2016/3229-1459860776.pdf>
8. Пушкар М. С. Теорія пізнання у розвитку науки про контроль: монографія/ М. С. Пушкар// Тернопіль: Карт-бланш, 2011. – 140 с.

REFERENCES

1. Bardash S. V. (2009) Pidkhody do pobudovy kontseptsiyi natsional'noyi systemy ekonomichnoho kontrolyu [Approaches to the concept of building a national system of economic control]. *Menedzhment – Management*, 11, 5-15 [in Ukrainian].
2. Butynets' T. A. (2012) Evolyutsiya pohlyadiv na formy ta vydy hospodars'koho kontrolyu: vid «staroho» do «novoho» kontrolyu [The evolution of the forms and types of economic control from "old" to "new" control]. *Visnyk ZhDTU (ekonomichni nauky) – Bulletin ZSTU (economic sciences)*, 2, 11-15 [in Ukrainian].
3. Butynets' T. A. (2011) Narysy problem hospodars'koho kontrolyu: aktual'nist' doslidzhennya [Essays on problems of economic control: the relevance of research]. *Mizhnarodnyy zbirnyk naukovykh prats' – International collection of proceedings*, 1, 43 – 54 [in Ukrainian].
4. Butynets' F. F. & Butynets' T. A. (2011) Hospodars'kyi kontrol' yak nauka i systema znan' [Economic control as a science and knowledge system]. *Mizhnarodnyy zbirnyk naukovykh prats' – International collection of proceedings*, 3, 14-27 [in Ukrainian].
5. Butynets' F. F. & Butynets' T. A. (2012) Hospodars'kyi kontrol' yak nauka: formuvannya yiyi skladovykh [Economic control of science: the formation of its components]. *Visnyk ZhDTU (ekonomichni nauky) – Bulletin ZSTU (economic sciences)*, 1, 14-21 [in Ukrainian].
6. Kaminska T. G. Shatkovsky L. S., Shish A. M. (2013) *Oblikovo-analitychne zabezpechennya finansovoho menedzhmentu na sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstvakh [Accounting and financial management analytical support to agricultural enterprises]*. Kyiv, TsP «Komprynt» [in Ukrainian].
7. Kosinov S. A. (2016) Sub"yekty hromads'koho kontrolyu [Subjects of public control] *Teoriya i istoriya derzhavy i prava – Theory and history of state and law*. Retrieved from <http://oaji.net/pdf.html?n=2016/3229-1459860776.pdf> [in Ukrainian].
8. Pushkar M. S. (2011) *Teoriya piznannya u rozvytku nauky pro kontrol': monohrafiya [Theory of knowledge of science in control] monohrafiya. Ternopil': Kart-blansh*, 140 s. [in Ukrainian].

Одержано 15.09.2016 р.